

İSTANBUL'DA HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİ: ÖLÜM

Ferah Kurt

“Kapımı çalıp durma ölüm, açmam / Ben ölecek adam değilim” dizeleriyle ölme kafa tutsa da Türk şairi Cahit Sıtkı Tarancı; ne ölümden kaçmak mümkün ne de ölümü geciktirmek. Ölüm öyle davetsiz öyle zamansız gelir ki... Ölümün zamanı mı olur, olmaz elbet; zira her ölüm geride kalanlar için zamansızdır ve “Her ölüm erken ölüm”dür.

Kadim araştırmalara rağmen mahiyetine vâkıf olunamayan ölüm, çağrıştırdığı ölme fikri, fiziki hayattan kopma, sevdiklerinden ayrılma hissiyatı ile henüz nabızı atan âdemoğluna dahi kendi algısı gibi ıssız, sonsuz, tarifsiz bir acı ifade etmektedir. Filozofların, âlimlerin ve çeşitli zümrelerin nazarında güncelliğini koruyan ölüm olgusu, metafizik duyarlılığı olan edebiyatçıların da vurgulu teması olmuştur. Ölümü dehşet verici, insanoğlu için bir trajedi olarak gören ve bir yok oluş hamlesi olarak değerlendiren materyalist bakış açının aksine Türk tasavvuf kültürünün tesiriyle Türk kültür ve edebiyatında ölüm, yeniden varoluşun, ebedi bir dirilişin ve en önemlisi Allah’a yönelişin bir ön safhası olarak görülür. Türk toplumsal kültürün edebi bir zevke dönüştüğü Türk şiirinde de ölüm, tevekkülün kucağına konuşlanmış bir “...asude bahar ülkesidir...” Bir yoldur, Hakk’a giden. Yolculuktur.

Ölümle ilgili kültürel unsurlar

Yaşamın ölümle ilişkisini doğal karşılayan, ölümü bir hiçlik değil, ebediyete intikal olarak gören İstanbul halkı için ölmek Allah’ın emridir. Sık sık kullanılan “Çok yaşa, az yaşa, akıbet gelir başa.”, “Ecel aman vermez, ecel aman verirse ecele derman olmaz.” gibi deyimler de ölümü kabullenişin tezahürü olarak halk kültüründe yerini almıştır. İstanbullular için ölümden korkmak insani bir haldi. Hiç kimse ölüm söz konusu olduğunda serinkanlılık iddiasında bulunmazdı; herkes ölüm karşısında korku ve kaygı-

dan oluşan bir heyecan taşırdı. Ne var ki *korkunun da ecele faydası yoktu*. Kaderden ve ecelden şüphesi olmayan İstanbullular, ölümün gencine-yaşlısına bakmadan insanı gelip bulacağına inanmış, kazayı ve hastalığı ölümün görünüşteki sebepleri olarak görmüştür. Aldığı nefes dahi sayılı olan insanoğlunun eceli gelmiş ise hastalığa, kazaya ne hacet. Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane”. Hastalık ve kaza gibi olaylar ölümün görünürdeki sebepleri olarak algılsa da sıhhati yerinde olan insanlar için basit bir soğuk algınlığı, baş ağrısı, kalp krizi gibi müdahale edilebilecek hadiseler de ölüme sebebiyet verebilmekteydi. “Ölüm geliyorum demez”, “Ölümün vakti, saati belli olmaz”, “Ölümün ne zaman, nerede, nasıl geleceği bilinmez” gibi ifadeler, baş ve diş ağrısı gibi basit günlük rahatsızlıkların sebebiyet verdiği ani ölümler için kullanılırdı. Ölüm sebeplerinden biri olan hastalık ise çoğu zaman şifa edileceği düşünce-sini doğurur, bunun için çeşitli tedavi usullerine müracaat edilirdi. Ancak hastalığın önünü almak için alınan tedbirlere ve yapılan tedavilere rağmen hastalığın devam etmesi iyiye yorulmaz, bunun ölüme işaret ettiğine inanılırdı. İstanbullular için en makul ölüm şekli “Üç gün yatak, dördüncü gün toprak” sözünün de ifade ettiği gibi kısa süreli hastalıktan sonra hayata veda etmektir. Ecelin ıstıraplı ve uzun vadeli hastalıktan sonra gelmesi hasta yakınları için bir felaket sayılsa da *Allah’tan ümit kesilmez*, “Çıkmayan canda ümit vardır” gibi telkinlerle umut tazelenirdi. İhtiyarlık ise ölümün doğal sebebi olarak görülürdü. Öyle ki İstanbul halkı ölümün sıralısını dilerdi. Yani ölümün de uygun yaşta olması, gencin yaşlıdan önce ölmemesi yeğlenirdi. Zaten ihtiyarlar da kader bir cilve yapmazsa sıranın kendilerinde olduğunu bilirlerdi. Ununu eledikten sonra ölümü beklemekte bir mahzur görülmezdi. “Pişirdiğim aşıla, bağladığım başla (öleyim)”, “Allah yatırıp kapılara baktırmasın” sözlerinden de anlaşıldığı üzere ihtiyar kadınlar için *ele ayağa düşmek* ölmekten beterdi. *Ölümün de hayırlısını* dileyen İstanbullu ihtiyarlar için huzur ve refah içinde, ailesi ve çocuklarının yanında ölmek nimetten sayılırdı. Buna gıpta etmemek ne mümkün! *Böyle ölüm dostlar başına...*

Doğum esnasında ölen kadın şehit addedilirdi. Henüz bir yaşını doldurmayan çocukların ölümü üzerine ise Allah’ın anne ve babasına ömür bağışlaması dilenirdi. Takdir ve teveccüh görmeyen kimselerin ölümü teessür yaratmaz; menfi amelleriyle tanınan kimseler için “Ayıbını toprak örttü” ifadeleri kullanılırdı.

Yunus Emre’nin “Vaktinize hazır olun / Ecel vardır gelir bir gün” dizelerini hatırlamayı ihmal etmeyen İstanbul halkı arasında bilhassa ölüm endişesi taşıyan ihtiyarlar, hazırlık arayışlarına girerlerdi. Dahası bunun için hususi girişimlerde bulunurlardı. Kefenlerini daha önce alanlar olduğu gibi, öldükten sonra kefen ve cenaze masraflarını karşılamak için güvenli bir yere para emanet edenler de vardı. Hatta bunlar arasında gömülecekleri yeri ve mezarı tayin edenler de bulunurdu. Ebedi uykuya aile yakınlarının gömüldüğü yerde veya türbe gibi maneviyatına inanılan yapılara yakın bir mezarlıkta yatmak herkesin temennisi olsa da mezar ve mezarlık seçmenin *günah* olduğu düşüncesi ile bundan imtina edilirdi.

Ölüm olayının duyurulması

“Neylersin ölüm herkesin başında / Uyudun uyanamadın olacak / Kim bilir nerde, nasıl, kaç yaşında?...” dizeleriyle yaşamın belirsizliğinin, ölümün ise kesin ve kaçınılmaz olduğunun üstüne hüznle basar şair. Bilinmez elbet; nerede, nasıl, ne zaman...

Geçkini için takvim yaprakları kopmuştur, ya genci? Genci için ancak bir maraz kara haber tellalı olabilir. Genci- yaşlısı, kadını- erkeği; herkes için uzun süren hastalığın ölümüne işaret ettiğine inanılırdı. Lokman hekimden şifa aranır, adaklar adanır, dualar edilirdi. Yapılanlar bir fayda sağlayamayınca da kadere boyun bükülürdü. Derdine derman bulunamayan hastanın gün geçtikçe haletinin kötüye gittiğini gören yakınları onu hiç yalnız bırakmazdı. Hastanın ölmeden helalleşmesi için uzaktaki akrabalarına haber gönderilir, oğlunun, kızının veya birinci dereceden bir yakınının gelememesi durumunda hastanın yatağına onlara ait küçük bir eşya bırakılırdı.

Ölüm döşğinde yatan hastanın ağzına su damlatmak da bir âdetti. Son demlerini yaşayan hastanın sık sık ateşlendiği ve su içme ihtiyacı arttığı için elinde bir bardak su ile hastaya görünen şeytanın: “İmanını ver, sana bu soğuk suyu vereyim” dediği rivayet olunurdu. Şeytanın aklını çelip imanını çalmaması için hastanın ağzına su damlatmaya ihtimam gösterilirdi. Bu su *zemzem* suyu olursa ne ala, olmasa da saf su gülsuyu katılarak ihya edilirdi. Ölüm olayını maneviyatına göre yaşayan İstanbullular için seket anında hastanın başucunda Yasin okumak veya okutmak bir gelenektir. Zafiyetin ölümüne kol attığı anlaşıncı hastanın başucunda Yasin okutulurdu. Yüreklerdeki ateş yalımını harlayan ölüm sessizliği Yasin-i şerifle bozulur, haneye yayılan bu fasih seda ile teselli bulunurdu.

Hasta öldükten sonra hâlâ okunan Yasin-i şerife hürmeten feryat koparılmazdı. Yanaklardan süzülen birkaç gözyaşı acının en içten, en yalın halini anlatırdı. Ölüm “şeb-i arus” olsa da ağıtlar onun ezgisi olmayacaktı. Zira ölüm de Allah’ın emriydi; acıyı mübalağa etmek isyan etmekle eşdeğerdi. Bu bilinçle metin olmaya çalışan aile fertleri tarafından akrabalara, hane dostlarına, komşulara haber salınır, metanet telkin eden mırıltılar içinde mevtâ için gerekli hazırlıklar başlatılırdı.

Ölümden hemen sonra yapılan işlemler

Ölüm gerçekleşikten sonra mevtâ, ayakları ve sağ tarafı kıbleye gelecek şekilde *rahat döşğine* yatırılırdı. Ardından kolları yanlarına uzatılır, ayakları yumuşak bir bezle bağlanırdı. Ağzının açık kalmaması için çenesi de tülbent veya benzeri bir yumuşak bir bezle merbut edildikten sonra gözleri kapatılıp yüzü örtülürdü. Karnının şişmemesi için ise göbeğinin üzerine kara saplı bir bıçak konurdu. İstanbul’da mevtâ yalnız bırakılmazdı. Mahalle imamı, müezzin veya başka biri mevtanın yanından hiç ayrılmazdı. Mevtaya kadınsa kadınlar, erkekse erkekler tarafından refakat edilirdi. Mevtanın bulunduğu odaya karşı cinsten birinin girmesi ise hiç makul görülmezdi.

Gebe ve çocukları mevtanın yanına yaklaştırmak bir yana mümkünse evden uzaklaştırılırlardı. Üzerinden kedinin atlaması halinde hortlayacağına inanıldığı için ölünün yattığı odaya kedinin girmemesine bilhassa dikkat edilirdi.

Ölüm akşam veya akşamüstü gerçekleşmişse cenaze ertesi gün kaldırılırdı. Cenazenin bekletilmesi pek makul görülme de hava şartları uygunsa uzaktaki yakınlarının gelmesi için iki gün bekletildiği olurdu. Cenaze törenlerindeki kalabalık hem ailenin itibarı açısından hem de ölen kişiye duyulan sevgi ve saygının ifadesi açısından önem taşırdı. Bu nedenle cenaze töreni, günü ve saatiyle herkese bildirilirdi. Günümüzde ölüm olayı daha çok basın yoluyla haber verilmektedir. Ölüm olayları, eskiden mahalle sakinlerine camilerden yükselen sala ile haber verilirdi. Herkesi eşit gören İslam dini ölümler için yapılan törenleri hoş görmezdi. Öyle ki bu törenleri yasaklayan buyruklar vardı. Buna rağmen imparatorluk dönemlerinde padişah ve hanedan mensuplarına cenaze alayı denen özel bir tören düzenlenirdi. Ancak bunun için de padişahın fermanı gerekirdi. Padişahlar öldüğünde ise yeni padişahın cülusuna öncelik verilir, ardından *dârüssaâde ağası* yeni padişahın ölenin gömülmesini için izin ister, padişah da “teşrifat ne ise öyle olsun” buyururdu. Bundan sonra sadrazam, şeyhülislam, kazasker, İstanbul kaymakamı gibi kişiler işe koyulurdu. Ölen padişahın giyimli şekilde has odanın önüne getirilip bu kişilerce görülmesi bir kanundu. Yapılan gölgelik altında selâtin beyleri, hünkâr imamı ve dârüssaâde ağası tarafından cenaze yıkanır, kefenlenirdi. Devlet erkânının ilk duayı yapmasından sonra müezzin ve Enderun içoğlanlarının tekbirleriyle Bâbüssaâde önüne getirilir, eller üstünde taşınan tabut hazır vaziyete getirilmiş musallaya konurdu. Padişahların cenaze namazını ya şeyhülislam ya da imam-ı şehriyarî kıldırırdı. Yeni padişah ise cenaze namazına arz odası önünde tek başına katılırdı. Namazdan sonra Orta Kapı’ya kadar eller üstünde taşınan cenaze baltacılar teslim edilirdi. Sadrazamdan tutalım kapıcı başına kadar devlet erkânındakilerin tümü; kapıkulu bölükleri ve halk da cenaze alayında yerini alırdı. Aynı anda camilerden salalar verilirdi. Ölen padişaha türbe inşa etmek için kararlaştırılan yerde mimarbaşı ve şehremini tarafından mezar hazırlıkları başlatılırdı. Bu hazırlıklar hoca, hafız ve dervişlerin tekbir sesleriyle cenaze, mahalline getirilinceye kadar tamamlanmış olurdu. Devlet erkânının giymesi için bu törenlere has giysiler bulunurdu. *Örf, kallavi, erkân kürkü ve ferve-i beyzadan* oluşan “elbise-i divanî” giymek âdetti.

Cenaze gömüldükten sonra sadrazamın tüm görevliler adına yazdığı taziye tezkiresi dârüssaâde ağası tarafından yeni padişaha sunulur, bunun dışında başsağlığında bulunulmazdı. Cenaze alayı bittikten sonra Paşa Kapısı’na dönen sadrazama saraydan gönderilen fermanlarla görevlileri giydirmesi buyrulurdu. İstanbul’daki en görkemli cenaze alayı ise Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) için yapılmıştır. Tahttan indirilen padişahların cenaze alayları pek ihtişamlı yapılmasa da II. Abdülhamit (1876-1909) ve V. Mehmet Reşad (1909-1918) için düzenlenenler birer istisna teşkil etmiştir. Padişahların cenaze törenleri böyle idi. İstanbul halkına gelince...

İstanbul'da ölünen yer hastane değilse genellikle evde cenaze yıkanır. Ölen kadınsa cenazenin yıkanması için maneviyatı kuvvetli, cenaze yıkamaya aşına, genellikle bu işi meslek edinmiş yaşlı bir hanım tayin edilirdi; erkekse mahallenin imamı veya müezzini çağırılırdı. Kuran-ı Kerim kendisine duyulan hürmetten dolayı ya cenaze yıkanırken ya da yıkanıp kefenlendikten sonra okutulurdu. Cenaze yıkanırken yanında ödağacı yakmak da âdettendi. Cenazeler ya evde ya da cami ve büyük mezarlıkların gasilhanelerinde yıkanır. Vücudu ısı alışkanlığıyla yıkamak da âdettendi. Mezarda dirilme gibi olaylara inanıldığı için cenaze yıkanmadan evvel yakınlarından biri çağırılır ve yaşarken yıkandığı su sıcaklığı soruşturulurdu. Cenaze yıkanıp kefenlendikten sonra götürülmek üzere tabuta konurdu. Tabut evden dua ve tezkiye ile çıkarılırdı. Şimdilerde tabutlar genellikle cenaze işlerine bakan firmaların gönderdikleri arabalarla kaldırılıyor ancak eskiden cenaze namazı hangi camide kılınacaksa o camiye kadar omuzlar üzerinde götürülürdü tabut. Cenaze törenlerinde tabut taşımanın sevap olduğuna inanan İstanbul halkı, bu törenlere katılmaya özen gösterirdi. Tabut taşımaya muvaffak olunamazsa da tabutun arkasından kırk adım yürümek veya tabut geçerken oturan yerden kalkmak da ölüye, dolayısıyla ölüme saygının ifade ederdi.

Camiye ulaşan tabut cenaze namazının kılınması için cami avlusundaki musallaya konurdu. Eyüp Mezarlığı'na gömülecek İstanbulluların cenaze namazı Eyüp Camii'nde kılınırdı. Bu camideki tabut musalladan alınarak hacet penceresinin önüne bırakılırdı. Orada dualar okunur, cenaze tezkiye edilirdi. Geçmişten günümüze uzanan bu gelenek hâlâ devam etmektedir. *Bir namazlık saltanatın* bittiği musalla taşından alınan tabut, cenaze aracı veya başka bir vasıta ile mezarlığa götürülürdü. Cenaze aracı gibi taşıma imkânlarının olmadığı dönemlerde tabutlar omuzlara yüklenir, törendeki hafızlar tarafından ilahiler okunarak mezarlığa kadar götürülürdü. Tıpkı bu âdet gibi tarikat mensuplarının da cenaze törenleri dervişlerin katılımıyla büyük bir kalabalığa ulaşır, yol boyunca okunan ilahiler yapılan zikirler mezarlıkta son bulurdu.

İstanbul'da mezarlar bir-bir buçuk metre derinliğinde kazılır, dört tarafı taş veya tuğla ile örülürdü. Böylesi mezarlara *lahit*, kenarları örülmeyen mezarlara ise *âdi kabir* denirdi. Cenazelerin yalnızca kefenleriyle, tabutsuz gömülmesinin sevap olduğuna inanılırdı. Bu nedenle genellikle cenazeler tabutsuz götürülürdü mezarlığa. Ancak cenaze tabutla gömülecekse bile tabut kapağının baş tarafı kesilir, cenazenin göğsünden yukarısı açık bırakılırdı. Ardından kefen çözülür, cenaze ayakları ve sağ tarafı kibleye bakacak şekilde yatırılırdı. Cenaze gömülürken hafızlar tarafından Kuran okunurdu. Mezarın üzerine üç kürek veya üç avuç toprak atmak da sevap sayılırdı. Cenaze gömüldükten sonra toprağın suyla sulanarak sıkıştırılması unutulmazdı. Bundan sonra mezar başında telkin verilirdi. Halk arasındaki yaygın inanışa göre telkin bittikten sonra ölü başını kaldırır ve başını tahtalara vurduktan sonra öldüğünün farkına varır. Mezar başında bir süre bekleyen imamın, ölünün sorgu meleklerine verdiği cevapları duyduğu da yaygın bir rivayettir.

Mezarlıktan dönerken fakirlere sadaka dağıtmak da âdettendi. Eve gelindiğinde üstü açık bütün sular boşaltılırdı. Sadece ölünün çıktığı evde değil, komşu evlerde de bu yapıldı. Bir süre sonra da ölümün gerçekleştiği odaya badana yapıldı. Üstü açık suları dökme ve ölü odasını badana etme geleneği Azrail'in " kanlı kılıcını, ellerini duvara sürdüğü ve ellerini üstü açık suda yıkadığı" inancına dayanırdı. Aynı gün ölenin mezarında ışık olacağına inanıldığı için akşam ile yatsı arasında elli bir defa Fatiha okunur, hafızlar tarafından devir hatmi indirilirdi. Hatim indirenlere ırmık helvası ikram etmek de ihmal edilmezdi. Cenazenin yattığı oda ve yıkadığı yer ölüm tarihinden itibaren yedi gece, bazen de kırk gece ışılandırılır, aynı zaman aralıklarında okunan veya okutulan Yasinler ölünün ruhuna ithaf edilirdi.

Öluden kalan eşyalar da hanenin uygun gördüğü kişilere dağıtılırdı. İstanbulluların gönlü ölülerinin eşyalarını satmaya pek el vermez; eşyalar "Gördükçe hatırlarsın, bir Fatihayla anarsın" telkiniyle genellikle ihtiyaç sahiplerine verilirdi. Saat, çakı, cüzdan gibi ufak tefek eşyalar da ölünün yakınları tarafından yadigar olarak alınırdı. İstanbullular ölüsünün borçlu yatmasını hiç mi hiç istemezdi. Ölünün borcu varsa, hanenin mali durumu da müsaitse hemen ödenirdi. Aksi halde alacaklı ile görüşülür, uygun bir ödeme planı kararlaştırılırdı.

Ölü Evine Yapılan Ziyaretler ve Sosyal Dayanışma

Sırtını kadim ve zengin bir medeniyete dayayan İstanbul, gündelik hayatın lezzetini terzisi, bakkalı, berberi, imamı, bekçisi; kahvesi, camisi, mektebi ile mahalle kültüründen alırdı. İç içe yaşamının, içtenliğin, dayanışmanın meydana getirdiği mahalle kültürü acıya da ortak olmayı gerektirirdi. Düğünde, doğumda, sünnette olduğu gibi ölüm hadisesinde de hane efradı mahalleli tarafından yalnız bırakılmazdı. Sokaktan çıkan cenaze yalnızca yas evini değil, bütün mahalleyi ilgilendirirdi. Böyle bir durumda hane için mahalleli seferber olur, üstüne düşeni alçakgönüllülükle yerine getirirdi. İstanbul'da ölü evinde üç gün yemek pişirilmediği için komşular tarafından üç gün boyunca yemekler yapılır, haneye götürülürdü. Bu insani yaklaşımın gereği olduğu gibi İslami anlayışın da gereği idi. Sahabeden Cafer (r.a.)'ın ölümü üzerine Resulullah (s.a.v) buyurur: "Cafer'in ailesine yemek yapın! Çünkü başlarına kendilerini meşgul eden bir felaket gelmiştir." gibi hadis-i şeriflerin de tesiriyle yas eviyle ilgili gerekli duyarlılık gösterilirdi. Hane, akrabalar tarafından da yalnız bırakılmazdı. Bu akrabalarından kimseler taziye ziyaretine gelenleri karşılamak için tayin edilirdi. Ayrıca akrabalar tarafından ziyaretçileri ağırlamak ve ikramlarda bulunmak için eve yiyecek- içecek gibi gerekli erzak alınırdı. Akraba, komşu, eş-dost, herkes yas evine akın ederdi. Karşılama ve uğurlama faslından tutalım yapılan ikramlara kadar taziye de bulunanların misafirperverlikle ağırlanması rahmetlinin asaletine yorulacağı için buna ehemmiyet verilirdi.

Başsağlığı ve avutucu sözler

Yas evine yapılan ziyaretler başsağlığı dileğine ve sabır telkinine dayanmaktadır. Yası uzatmanın, bedene eziyet edecek derecede ağlamanın günah olduğuna, bu günahın ölüye de sirayet edeceğine inanıldığı için Allah'tan sabır dilenirdi. Bu sabrın da eciriyle teskin olunurdu. Ölü gömüldükten itibaren akraba, konu-komşu, arkadaş gibi pek çok hane yakını başsağlığı için yas evinin yolunu tutardı. Günümüzde gazeteler başsağlığı dilekleri için bir vasıta olarak kullanılsa da eskiden uzakta bulunup da gelemeyenler taziye dileklerini mektup, telgraf veya telefonla aileye bildirirlerdi.

Mezarlıkta veya kapı önünde başsağlığı dilemek pek makul görülmezdi. Başsağlığı dilekleri için “Allah o yattıkça sizlere ömür versin”, “Allah bunu unutturacak acı vermesin”, “Allah rahmet eylesin”, “Nur içinde yatsın” gibi ifadeler kullanılırdı. Yas sahiplerini teselli etmek için ise “Giden ağlamakla geri gelmez, hepimiz o yolun yolcusuyuz”, “Ölenle ölünecek, sabretmek lazım” ifadeleri dillerden düşmezdi. Uzun süre yas evini ziyaret etmek de makul görülmezdi; zira yapılan her başsağlığı ziyareti acıyı tazelerdi. Bazı mahalle kadınlarının patavatsızlıkları acıyı daha da arttırılabilmekteydi. Mesela ölen bir çocuksa taziyeye çocukla gitmek, annenin matemini pekiştirecek ifadeler kullanmak cehalet veya kötü niyet sayılırdı. Ölünün müspet amellerinden söz etmeye özen gösterilirdi. Ölü için kurulan müspet cümleler “Toprağı bol olsun “ temennisiyle son noktalanırdı. Ölünün arkasından konuşulan menfi sözlerin ise ölüyü rahatsız edeceğine inanılırdı. Böyle durumlarda “Toprağı duymasın” denirdi.

Ölü yemeği, 40. ve 52. günler

Ölü yemeği, cenazeye hizmet edenlere, taziyeye katılanlara, komşu ve akrabalara verilen toplu yemeğe denir. Bu yemek genellikle vefatın kırkinci veya elli ikinci günü verilirdi. Yemeğin kırkinci veya elli ikinci gün verilmesinin sebebi ölünün kırk gün sonra burnunun düşeceği; elli iki gün sonra da uzuvlarının dağılacağı inancına dayanırdı. Kırkinci gün lokma döktürerek komşulara dağıtmak veya mevlit okutmak bu yaygın anlayışın meydana getirdiği bir âdetti. Bu yemekler hem ölünün ruhuna hayır ithaf etmek hem de cenazeye katılanların ölü üzerindeki haklarını iade etmek için verilirdi.

Ölü ruhunun ilk gün evde olduğuna ve mübarek günlerde eve geleceğine de inanılırdı. Başka bir inanışa göre de ruh, ramazan, kandil ve bayram gibi mübarek günlerde evin saçağına dayanarak ailesinden kendisi için Kuran okutmasını ister. Bundan dolayı mübarek günlerde ölünün ruhuna Yasin okutmak veya yemek çıkarmak da âdet halini almıştır.

Mezarlık ve Mezar Taşları

Ölülerin beşeri hayattaki ilk adresleri olmasa da ikinci ve son adresleri olan mezarlıklara İstanbullular büyük bir saygı gösterirdi. Sevdiklerinin yüzünü ebediyen örten toprağa karşı duyulan acı, korku ve çaresizlik hissi yerini kısa bir süre sonra hasretin, hürmetin, en çok da hüznün yer aldığı tuhaf bir duyguya bırakırdı. Artık her bayram, her kandil ve her hayırlı gün o tarifsiz duygularla adımlanan adresi, yani mezarlıkları işaret ederdi. Öyle ki mezarlıklar gün geçtikçe ölümle özdeşleşmekten kurtulur, ziyaretçiler için bir mahalle imajı kazanırdı. Doğum günleri, yıldönümleri, anılar, alınan önemli kararlar...

Neredeyse hayattaki her devinim, ayakları bu mahalleye çevirirdi. Mezarlar artık birer ev sahibiydi. Kimisi misafirlige duygu seliyle gider, gözyaşıyla dönerdi; kimisi de bir mesireye gider gibi elinde azığı, mezardaki sevdiğinin başucuna yemeğe giderdi. Mezar taşlarını birer saklambaç mevzisi yapan çocukların en eğlenceli oyun yeri olan mezarlıklar, kader birliği bulunan yetişkinler için de buluşma yeri idi. Kâh tebessüm kâh gözyaşıyla zambakları sulanan mezarlar, yanı başında kurulan güçlü dostluklara şahitlik ederdi. Bazen de mezarlıklara keşmekeşten kurtulmak, öfke, nefret ve hıstan arınmak, ölüm çağrışımı ile hayatı kıyaslamak, hatta dinlenmek için gelindiği de olurdu. Böylesi bir algı ve duyguyla adımlanan mezarlıklara büyük bir hassasiyet gösteren İstanbul halkı, mezarlığa girerken “Esselamü aleyküm yâ ehl-i kubûr” diyerek ölülere selam vermekten kaçınmazdı. Esas adrese varılınca dek istikametteki mezarların üstüne basmamak için özen gösterilirdi. Mezar başında Kuran okumak, hatimler indirmek, mezarlık dönüşünde sadaka vermek vazgeçilmez mezarlık âdetlerindendi. İstanbullular sevdiklerinin mezarlarına çim ve çiçek dikmeyi, onları sulamayı da ihmal etmezdi. Mezarlıklarda hayvan otlatmanın günah olduğuna inanan İstanbul halkı, mezarlıktan fidan, mezar taşı, mezar parmaklığı gibi herhangi bir şey almayı felakete yorardı. Mezarlıktan buna benzer şeyler alan kişinin evinden cenaze çıkacağına inanılırdı.

İstanbul’da mezarların başına taş dikmek uzun geçmiş olan bir gelenektir. Şekil, yazı ve süslemeleri itibarıyla sanat eserlerini aratmayan mezar taşları, bu gelenek sayesinde Osmanlı kültüründen günümüze kadar ulaştırmayı başarabilmiştir. Osmanlı taş işçiliğinin marifetlerini sergilediği taşlar, gravürler, kavuklar, kabartma ve oyuklarla adeta bir müze haline gelen mezarlıklar, tarihi ve estetik değerlerin birer agorası durumuna gelmiştir.

İstanbul mezarlıklarındaki en eski mezar taşları fetih sonrasına aittir. Ancak bu asırlık mezar taşlarının zamana direnemeyip yıprananlarının yanı sıra taarruza uğrayıp tahrip edilenleri de olmuştur. Örneğin kaldırılan Yeniçeri Ocağı’ndaki bazı ağalardan ve subaylardan sağken alınamayan intikamlar öldükten sonra başları kopararak mezar taşlarından alınmıştır.

İstanbul'daki mezar taşlarından rahmetlinin kadın veya erkek olduğunu anlamak mümkündür. Kadınların mezar taşları erkeklerinkinin aksine genellikle başlıksız bir şekilde tezyin edilirdi. Erkeklerin mezar taşlarında ise başlık olurdu. Erkeklerin mezar taşlarına mensubu oldukları sosyal sınıfın başlığı yerleştirilirdi. Mevlevîler gibi bazı tekkelerden ölen kimselerin mezar taşlarına, dervişlerin *Sema* esnasında kafalarına geçirdikleri silindir biçimindeki külâhın konulması gibi. Mezar taşındaki kavuğun boyutu ise merhumun sosyo-ekonomik durumunu, statüsünü temsil ederdi. Kavuşun büyüklüğü mevkiinin de büyüklüğünü gösterirdi. Osmanlıda da mezar taşları ve başlıklar statüyü ortaya koyma işlevi taşırdı. Silindirik, prizmatik, piramit taşlar; *mücevveze*, *paşai*, *kallavî*, *örfî*, *katibî kavuklar*... Bu taş ve başlık formları çeşitli sınıfları temsil etmekteydi. Mesela piramit taşlar askerî erkân için yapıldı. Sadrazamdan tutalım en küçük devlet rütbelisine kadar Osmanlı bürokrasisinde yer alan kişilerin hangi sınıfa ait oldukları taşların biçimlerinden, bilhassa da başlık varyantlarından anlaşıldı.

Üzerlerinde adların, tarihlerin, Kuran surelerinin ve Fatihanın kazılı olduğu mezar taşları, ölümlere kimlik kartı olmanın yanı sıra edebiyata da bir zemin teşkil ederdi. Şahsi malumatlar dışında mezar taşlarına kazınan beyitler, bu mimari güzelliklere edebi bir değer kazandırırdı. Bazen de manevi hüviyetin emaresi olurdu. Merkez Efendi mezarlığında yatan Halil Ağa'nın mezar taşına kazınan "*Karı dırdırından vefat eden Es-Seyit Halil Ağa ruhuna Fatiha*" ibaresinin karısından muzdarip olduğu için kendisi tarafından vasiyet edildiği sanılmaktadır. Bazı mezar taşları dua isterdi, "Ziyaretten murat hemen duadır, bugün bana ise yarın sanadır". Mezarların zamanla kaybolmaması, kolay bulunması için de mezar taşları büyük bir önem taşırdı. Bu nedenle İstanbulluların hemen hepsi yakınlarının mezarlarına taş dikmek isterdi; ancak bu da külfetli bir iş olduğundan genellikle varlıklı kimseler tarafından tercih edilirdi. Bütçesi elverişli büyük ailelerin vefat eden fertleri ise çoğu zaman anıt mezarlarda yatırılırdı. Bunların da mezar taşları kavuklu olurdu. Çiçek ve yapraklarla bezenmiş zevce ve çocuklarının da mezarları bu anıt mezarların olduğu yerde öbeklenirdi.

İstanbul'da mezarlar namaza duran bir insan misali kibleye bakmaktadır. Kuşların su içmeleri için oyukların yontulduğu mezarlar... Mezarlıklar; Eyüp, Kanlıca, Aşıyan, Galata...

Eskiden bir dereye, göle veya denize nazır, ağaçların gölgelediği, fesleğenlerin, zambakların, lalelerin süslediği, kuşların terennüm ettiği mezarlıklarda Kuran okuyanların yanı sıra neyini hüznle üfleyen dervişlere rastlamak da mümkündü. Belki bugün de mümkündür, kim bilir!

Kaynakça

- Âdâb Sünnetler, *Sünneti Yaşamak-2*, İstanbul, Okul, 2004.
- Bayrı, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, İstanbul, Cactus, 2007.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *İstanbul'dan Ben de Geçtim*, Haz. Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi, 1997.
- Goytisolo, Juan, *Osmanlı'nın İstanbul'u*, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul, YKY, 2002.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Ecir ve Sabır*, İstanbul, Milliyet, 1973.
- Işın, Ekrem, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, YKY, 1999.
- Özçörekçi, N. Zeynep, "Ölüm Âdetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 193-194.
- Sakaoglu, Necdet, "Cenaze Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 406.
- Sezer, Sennur - Adnan Özyalçın, *İstanbul'un Taşı-Toprağı Altın*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1995.
- Tarancı, Cahit Sıtkı, *Otuz Beş Yaş*, İstanbul, Can, 2001.